

HISTORIE A GOTICKÁ PODOBA KOSTELA SV. MICHALA NA STARÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM VE 14. STOLETÍ

VÁCLAV HUML † – JAN JAKUB OUTRATA

Mezi lety 1989–1996 proběhlo několik etap stavebně historického a archeologického výzkumu budovy, přičleněné v 18. století k domu čp. 460/I, která do roku 1789 byla kostelem sv. Michaela Archanděla, ve středověku sloužícího jako jeden z farních kostelů Starého Města pražského. Výzkumy prokázaly, že ač velmi fragmentárně, je ve stojící stavbě dochována hmota středověkých konstrukcí, jejichž vzájemné souvislosti byly odkrývány archeologickými postupy. O nálezech a měnícím se pohledu na vývoj stavby bylo průběžně referováno, zejména o nejstarší podobě kostela v době románské. Příspěvek se snaží přehledně prezentovat výsledky výzkumů vrcholně gotické novostavby s výrazným akcentem na publikaci fragmentů nově odkrytého monumentálního jižního portálu. Přináší argumenty pro dataci jeho vzniku a začleňuje ho do evropských souvislostí.

Between 1989–1996 several seasons of building history survey and archaeological excavations were undertaken in the building joined in the 18th century to the house No. 460/I, which since the medieval times until 1789 served as a church of Michael the Archangel, one of the parish churches for The Old town of Prague. In the standing structure the surveys identified fragments of medieval constructions, whose relations were gradually revealed by archaeological excavations. The finds and the variable views of the building development were continuously referred to, mainly the oldest form of the Romanesque period. This article is aimed at synoptic presentation of the results of the high Gothic newly erected structure with an expressive accent on the publication of the fragments of newly discovered monumental south doorway. It is set in European context and arguments are stated for the dating of its origins.

Klíčová slova — Staré Město pražské – kostel sv. Michala – vrcholně gotická architektura – portál – parléřovská huť – Pražský hrad – předsín

Key words — The Old Town of Prague – St. Michael's church – High Gothic – architecture – portal – Parler's stone masons lodge – Prague castle – entrance hall

Kostel sv. Michala na Starém Městě Pražském upoutal a poutá zaslouženou pozornost veřejnosti i odborných kruhů jak svou mimořádně bohatou historií i umělecko-historickými hodnotami, tak pohříchu i dalšími, méně radostnými okolnostmi a riziky jeho současné situace.¹ Článek, který předkládáme, vznikl v závěru devadesátých let. Je nejen příležitostí prezentovat samotné výsledky a závěry stavebně historického průzkumu, na němž se druhý z autorů podílel, ale zejména milou vzpomínkou na zesnulého PhDr. Václava Humla, s nímž měl spoluautor vzácnou příležitost blíže spolupracovat na provádění a sledování průzkumů až do jeho náhlého úmrtí v roce 1998. Následující příspěvek vychází z této spolupráce a je příležitostí k vydání rozsáhlého materiálu zpracovaného V. Humlem ve shrnující podobě, doplněného o některé detailní výsledky stavebně historického průzkumu (J. Outrata) a literární hodnocení zachovaných textových, rytých i grafitových nápisů z období renesance.²

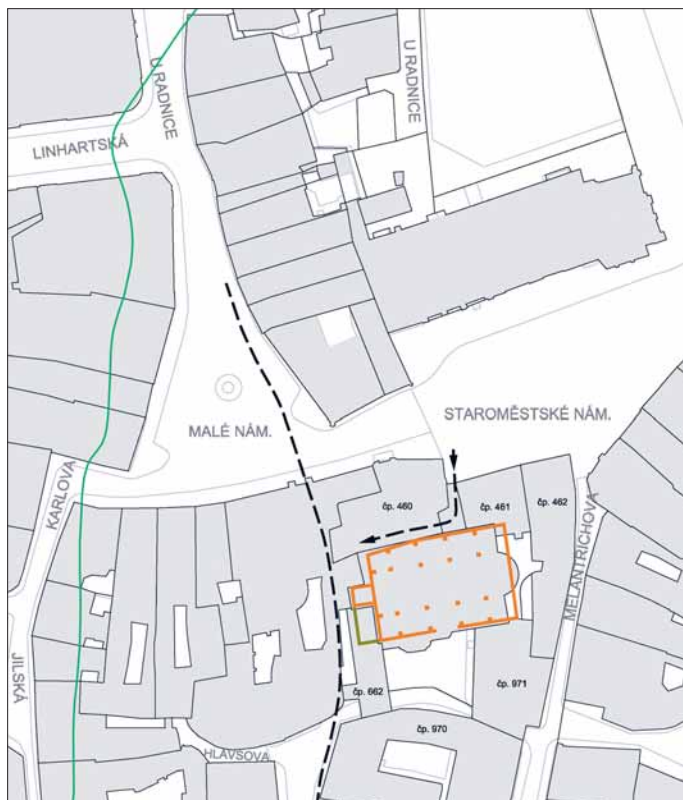
První archeologický výzkum kostela sv. Michala (obr. 1), realizovaný V. Humlem z Muzea hl. m. Prahy, byl proveden v roce 1989 v souvislosti s projektem na rekonstrukci kostela, orientovaný zejména na místa potřebná pro posouzení jeho statiky.³ Byly nalezeny fragmenty kostela v jeho románské podobě, kterou autor přehledně zveřejnil (Huml/Muk 1990; Huml 1996a; 1996b). Gotická etapa kostela nebyla předmětem tehdejšího výzkumu, tím se stala až později. Doplnění poznání románské fáze a zásadní poznatky ke vzhledu gotického kostela sv. Michala přinesl následný archeologický výzkum v letech 1995–1996 (Huml 1996b; Huml 1998). Stalo se tak shodou okolností i díky poslední rekonstrukci, jakkoli byla a je od svého počátku z památkového hlediska v přístupu k obnově barokního interiéru kostela do značné míry problematická. Průzkumy, prováděné před zahájením i v samotném průběhu stavby, umožnily blíže nahlédnout do složitého stavebního vývoje stavby a odkryt řadu souvislostí i stavebních prvků dokládajících její architektonický i umělecko-historický význam (obr. 2). Řadu poznatků V. Huml stačil publikovat, následující text pro Staletou Prahu zůstal nedokončen.

1 Např. otevřený dopis Pražského grémia (v.z. J. T. Kotlík) ministru kultury uveřejněný v Lidových novinách dne 3. 12. 1997.

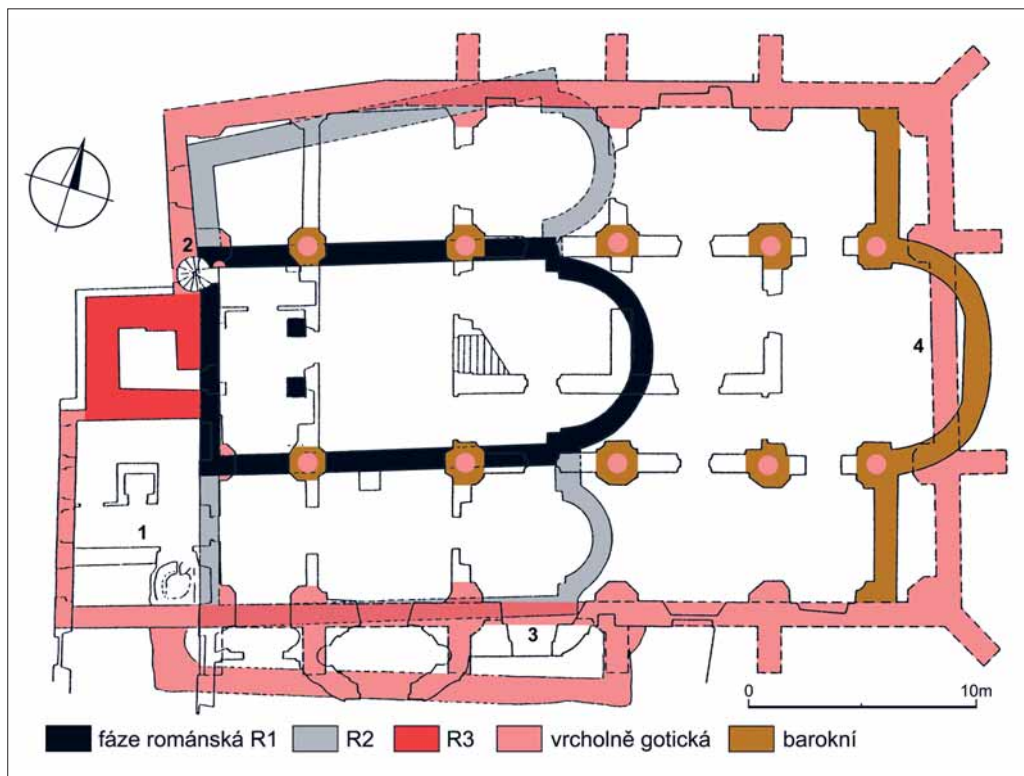
2 Autoři děkují arch. Petru Chotěborovi za připomínky k prostorové rekonstrukci hlavního portálu a Zvonimíru Dragounovi za tvůrčí přístup při kresebné dokumentaci portálu a jeho jednotlivých variant. Příspěvek prošel výraznější redakční úpravou.

3 V 60. letech 20. století SÚRPMO v rámci rehabilitace havelsko-michalského bloku vypracovávalo projekt na využití kostela zřízením Muzea vývoje výstavby Prahy (arch. Pavlík). Zadavatelem byl Útvar hlavního architekta (arch. Arnold). Díky tomuto záměru se podařilo vymístit skladové prostory. V říjnu 1985 byl objekt převeden na Státní knihovnu ČR a hledalo se nové kulturní využití. Z několika návrhů byla nejspěšnější idea multifunkční koncertní síně s nahrávacím studiem, v březnu 1989 byl investorem Český hudební fond. (Zv. D.)

V roce 2009 proběhl při stavbě výtahu pod vedením Tomáše Cymbalaka (NPÚ Praha) krátký záchraný archeologický výzkum, který některá pozorování V. Humla doplnil. V technickém prostoru pod současnou podlahou byla provedena revizní kresebná a fotografická dokumentace odhalených základových partií západní empory z doby románské. Výzkum na tomto místě odhalil dvě fáze výstavby tribuny, jež dokládají torza omítek, komunikační úroveň (191,60 m n. m.) a románské patky sloupů. M. Kovářem byla nově objevena patka s rozměry 50,8x50,5x12,8 cm, zhotovená z nazelenalého pískovce, kterou můžeme s největší pravděpodobností spojit s první fází výstav-

Obr. 1. Lokalizace kostela sv. Michala na výřezu katastrální mapy Starého Města v Praze 1. hnědý rozsah gotické stavby, **tmavě zeleně** fara, **čárkovaně** předpokládané trasy ulic (dle HUML 1997, obr. 1. nově zobrazil J. Hlavatý 2010). **Světle zeleně** hrana terasy aktualizovaná dle HRDLÍČKA 2005, obr. 6 (zobrazil M. Ďurica, 2010).

Obr. 2. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala, analytický plán. **1** – fara, **2** – šnekovitě schodiště, **3** – hlavní portál, **4** – místo hlavního oltáře. (Do podkladu Zv. Dragouna čárkovaně rekonstruovanou gotickou fází doplnil Š. Novák – převzato HUML 1998, 323 obr. 1; digitalizace a barevná úprava M. Ďurica dle pokynů J. Čihákové, 2010.)

by kostela (12. stol.), tehdy ještě jednoduššího. Bezprostředně na ní vystavěná mladší patka byla odhalena už výzkumem v roce 1995, její rozměry činí 75,7x79,3x79,0 cm, dle M. Kováře ji lze opatrně datovat do pozdně románského období (ústní sdělení). Geologické podloží tvořené povrchem vltavské terasy bylo objeveno na kótě 191,56 m/Bpv.⁴

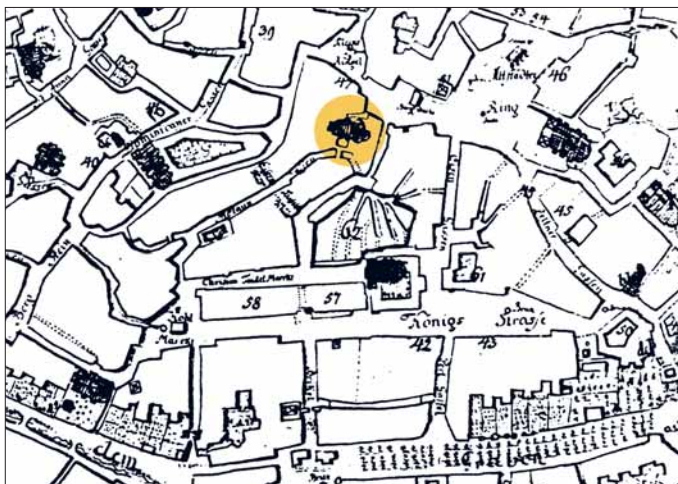
⁴ V sousedním, novém výkopu pro výtahovou šachtu v Z části hlavní lodi byly registrovány opukové desky původní (gotické?) podlahy (191,70/Bpv), vrstvy stavební suti a malty, patrně z výstavby románského kostela (191,55/Bpv), a povrch neporušeného geologického podloží, tvořeného slabě vyvinutou půdou (191,50/Bpv).

Obr. 3. HUBER 1769: Ortografický nárys Prahy s okolím v kavalírní perspektivě – výřez; kostel sv. Michala s okolím (repro, fotoarchiv NPÚ HMP, úprava pro tisk M. Ďurica, 2010).

Obr. 4. HUBER 1765: Plán Prahy – výřez; kostel sv. Michala s okolím (repro, fotoarchiv NPÚ HMP, úprava pro tisk M. Ďurica, 2010).

V písemných pramenech je kostel sv. Michala poprvé uveden v roce 1311 jako farní (RBM III, 17). V této funkci sloužil až do roku 1649, kdy se servité, k jejichž klášteru náležel, vzdali farní působnosti. S budovou fary⁵ se v písemných zprávách setkáváme v zápisu z roku 1364.⁶ Patronkou kostela byla v roce 1316 česká královna (TEIGE 1910, 733),⁷ podle zápisů z let 1335 a 1348 přešlo její právo na zderazské křižovníky (RBM IV, 208). Ke změně podacího práva nedošlo ani v roce 1366, kdy Karel IV. žádal o svolení s předáním kostela řádu servitů, a kostel zůstal v rukou zderazských křižovníků (TEIGE 1910, 735). K historii podrobněji HUML (1996a, 219–226) a WRATISLAVOVÁ/LORENC 1950.

Písemné zprávy o kostele sv. Michala dovolují stanovit zevrubnější představu kostela již v 60.–70. letech 14. století. K nepřímému datování přestavby kostela přispívá první písemná zmínka o hlavním oltáři sv. Michala ze 14. ledna 1385.⁸ Potvrzuje, že v gotickém kostele se před tímto datem konaly bohoslužby u hlavního oltáře. S ohledem na existenci postranních oltářů sv. Kateřiny⁹ a sv. Mikuláše¹⁰ je pravděpodobné, že hlavní oltář vznikl již na konci padesátých let 14. stol. Před rokem 1377 byly ukončeny i stavební práce kolem kostela, jak dokládá opakovaný příkaz z 19. července 1377, žádající

5 Výzkumu fary byl věnován samostatný článek (HUML 1997). Její základové zdivo o vnitřní světlosti 7,8 x 5,5 m na půdorysu 10 x 5 m a nadzemní zdivo o výšce 7,75 m bylo objeveno při západní straně kostela pod úrovní soutky. Řešení východní strany fary dokládá rozmístění dvou gotických oken na západní straně kostela (HUML 1997, 298–299).

6 ...der Pfarhoff gebowet ist (TOMEK 1886, 35).

7 Takto interpretují text i WRATISLAVOVÁ/LORENC 1950, 226, zatímco V. Huml chybně uvádí jako držitele podacího práva české panovníky (konzultace textu Zd. Dragoun). (pozn. red.)

8 „...ad maius altare, quod in ecclesia s. Michaelis ...in honore sive titulo s. Michaelis arch...consecratum esse dinoscitur...“ (TEIGE 1910, 735–736). Učiněná při prodeji majetku lékárníka Jana, kdy je přiznán vklad ročního platu 12 kop grošů do zemských desek, věnovaný Janem Playerem a jeho synovcem Janem lékárníkem na hlavní oltář zasvěcený sv. Michalu

9 Zápis o nově zřízeném oltáři z 15. 12. 1361 z Libri confirmationum I, 148 (TEIGE 1910, 734).

10 Oltář zřízen 4. 6. 1381 (TEIGE 1910, 735).

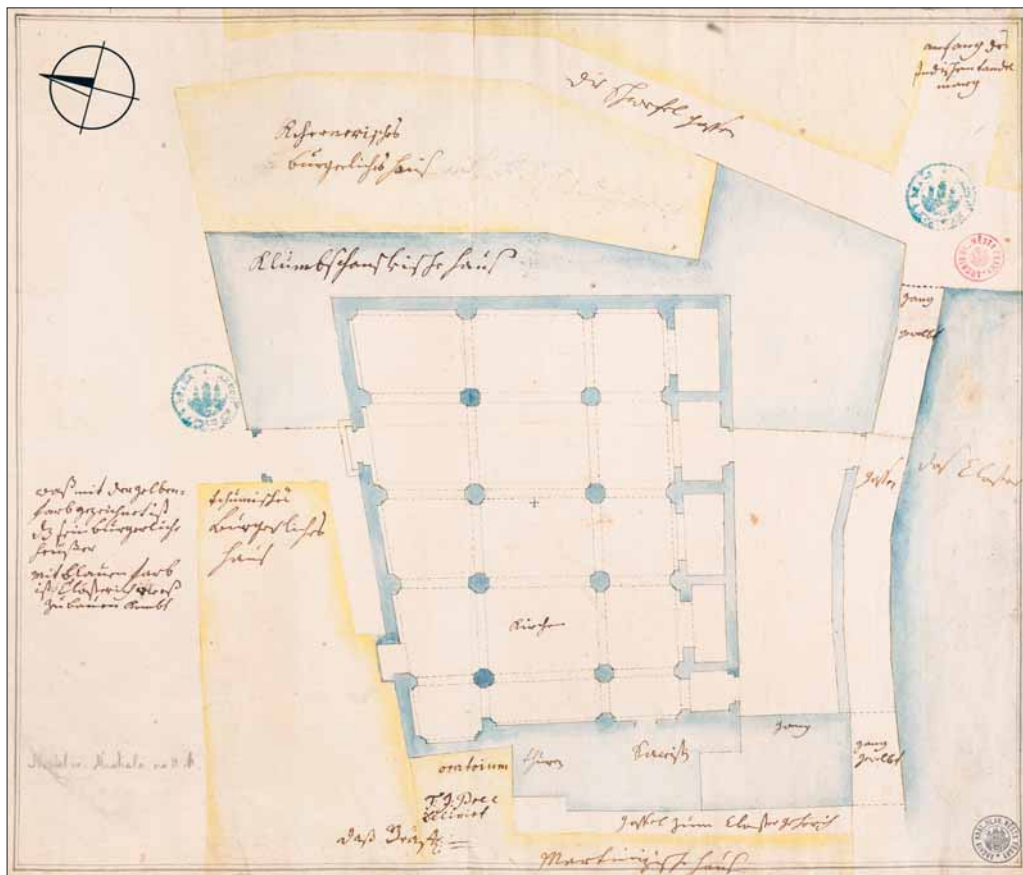
cí nově upravit kostelní hřbitov (TEIGE 1910, 734). Do téhož období klade dokončení kostela i další umělecko-historická literatura (LIBAL 1946, 83). Zápis z roku 1407 (LE VII, 109; TEIGE 1910, 739) dále hovoří o stavbě kaple v domě Purkharda z Aldenberka s oknem oratoře otevřeným do kostela sv. Michala.

Torzovitost písemných pramenů doplňují materiály ikonografické povahy. V umělecko-historické literatuře se kostelu připisuje kresba z rukopisu z roku 1381.¹¹ Jak bude publikováno na jiném místě, nespíš jde o záměnu s michalským kostelem v Jirchářské ulici na Novém Městě pražském.¹² Vnější vzhled dobře charakterizuje až nárys J. D. Hubera z roku 1769 v kavalírní perspektivě (WRATISLAVOVÁ/LORENC, 1950, 229, 237 pozn. 26). Je na něm vyjádřeno pět neodstupňovaných pilířů a přístup ke kostelu od jihu, již vedoucí barokním portikem (obr. 3). Přístup ke kostelu dvěma vchody – ze severu, tj. z prostoru Staroměstského tržiště, a z jihu – je znázorněn na situačním plánu téhož autora z roku 1765 (obr. 4).¹³

Nejstarší podobu gotického interiéru chrámu sv. Michala zachycuje celostránková ilustrace v Graduálu literátského bratrstva při kostele sv. Michala z roku 1587 (obr. 5).¹⁴ V pohledu na východní stranu chrámu je zachycen závěr hlavní a severní lodi bez architektonicky vyjádřeného presbytáře.¹⁵ I když některé detaily v podání renesančního umělce mohou být ne zcela přesné, jako půlkruhové tvary okenních záklenků, oblouků klenby nebo schematické podání a detaily pilíře, kresba vystihuje dobře podobu halového prostoru včetně podstatných prvků jeho vybavení.

Obr. 5. Graduál literátského bratrstva při kostele sv. Michala z roku 1587. Interiér vrcholně gotického kostela v pohledu k východu. Uloženo: Praha, Národní muzeum (převzato RICHTEROVÁ 1997, 55).

Obr. 6. Praha 1-Staré Město, zaměření kostela sv. Michala před barokní přestavbou. Signováno Františkem Ignácem Prée, 40. léta 18. stol. (nedatováno). Budova kostela kolorována tmavě modře, klášter světle modře, sousedící necírkvní budovy žlutě. Do plánu jsou vepsány rukopisné architektonické popisky, označující objekty, resp. jejich části. Ke kostelu na západní straně přiléhá sakristie (Sacristy) a věž (Thurm). Z kláštera vedou dvě chodby nad Michalskou uličkou (Gang gewolbt). V severozápadním nároží kostela, již na ploše sousední parcely, je označena oratoř (Oratorium). Uloženo Archiv hl. m. Prahy (foto P. Havlík, 2010).

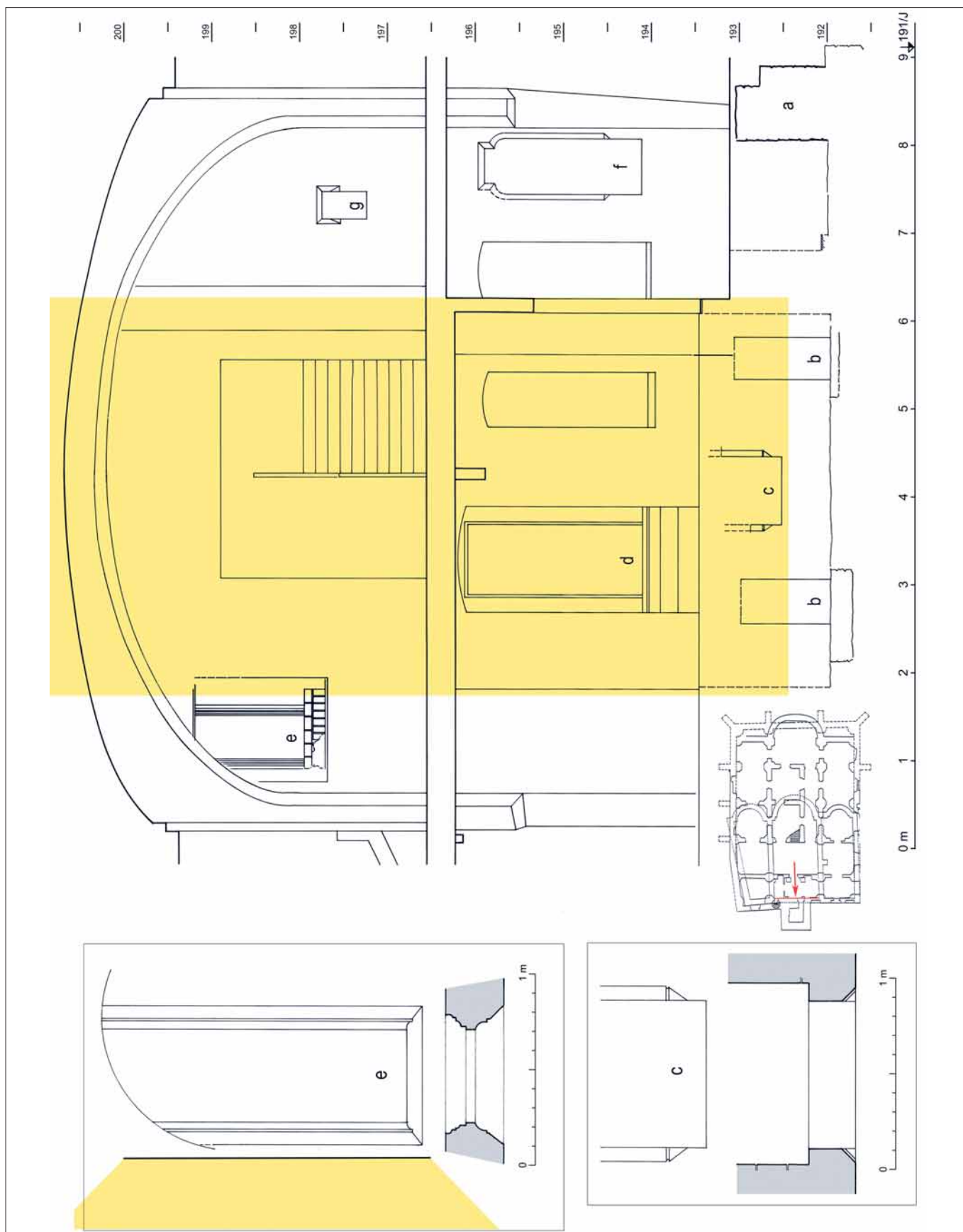
11 Praha, Národní knihovna, sign. X G 6 (poprvé WRATISLAVOVÁ/LORENC, 1950, 227).

12 Již bylo podrobně publikováno. Kresba přes svoji schematicnost neodpovídá velikostí a členitostí kostelu sv. Michala na Starém Městě (HUML 1998, 324).

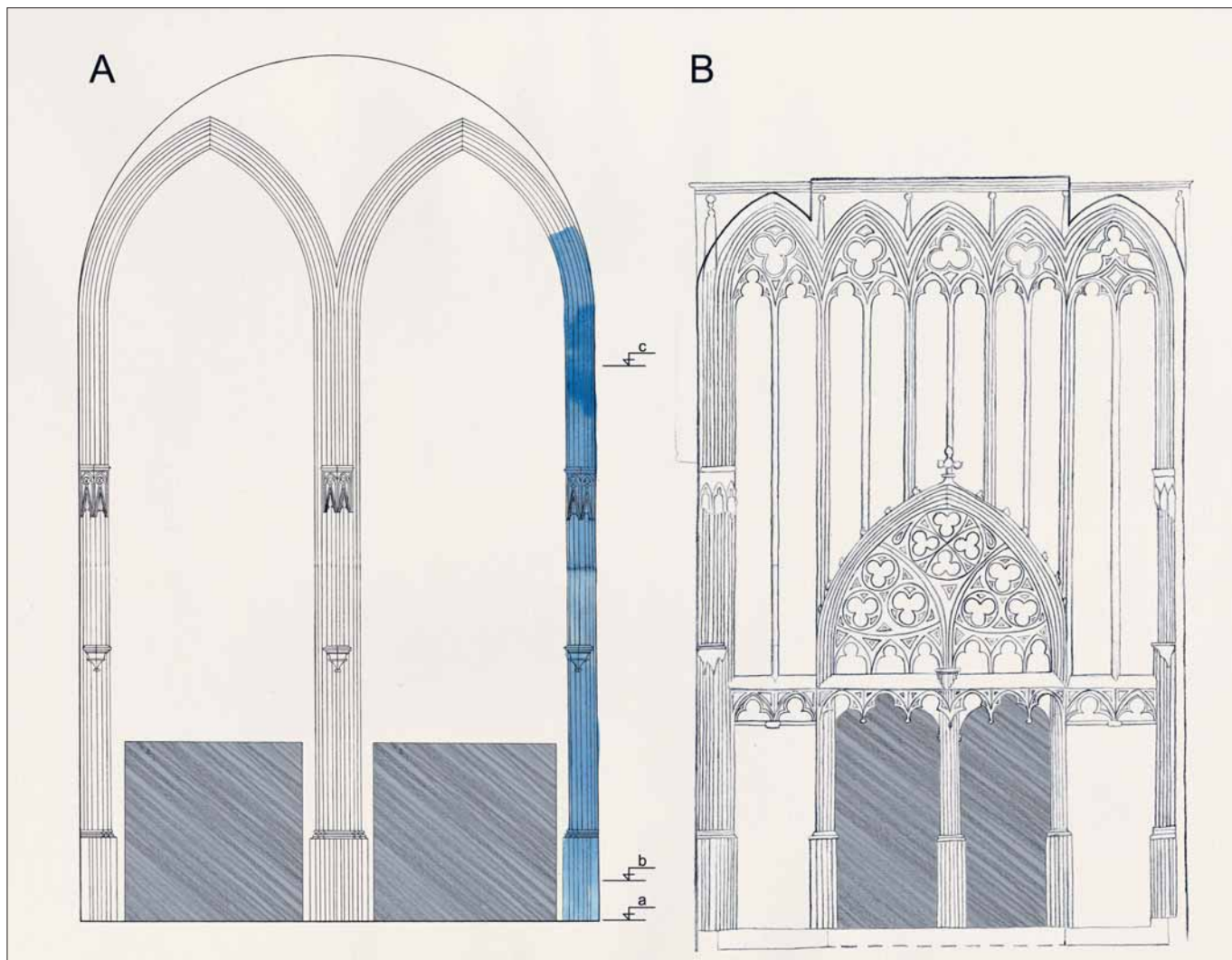
13 Oba plány Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung, sign. K II 92 Kar (Wahre Laage Der Königlichen Haupt und Residentz statt Prag des Königreich Böhme in Orthographischen Aufzug von Osten bisz Westen ... 1769).

14 Praha, Národní muzeum, sign. I A 15.

15 Hlavní loď je od boční oddělena pravoúhlými pilíři s patkami a hlavicemi. V závěru jsou zřejmá gotická okna s půlkruhovými oblouky a v boční lodi nad dveřmi do sakristie (dle barokního plánu F. I. Prée by se mohlo jednat i o vstupní dveře) dvojité okno s půlkruhovým zakončením. Strop kostela je zaklenut křížovou klenbou, kterou na východním závěru podíraly konzoly. Na severní straně závěru hlavní lodi je umístěn gotický sanktuář s kovanými dvířky a s trojúhelníkovým vimperkem nad nimi. Na protilehlé straně je patrná kazatelna. V ose hlavní lodi s oltářním stupněm je zakreslen hlavní oltář s trojdielnou archou ukončenou trojúhelníkovými štítky. Mezi sloupy prvního travě probíhá trám, na němž je upevněn kříž s Ukřižovaným.

Obr. 7. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Příčný řez s pohledem k západu na střední část interiérové západní stěny. Žlutě podložen rozsah věže za zdí (vně stavby). **a** – románská zeď, **b** – románské příložky pod emporu s bloky základového zdiva pod nimi, **c** - dochovaná spodní část staršího portálu do věže z úrovně raně gotického přízemí, **d** – mladší portál do věže, **e** – okno v těsném sousedství věže z vnitřní strany, v detailu pak je z vnější strany, **f** – portál do vřetenového schodiště, **g** – okénko schodiště. Výškový systém Jadran. (Zaměření Zv. Dragoun; kresba týž, 2010.)

Půdorysně je kostel sv. Michala znám z plánu Františka Ignáce Préa z poloviny 17. století (obr. 6),¹⁶ poprvé publikován v roce 1950 (WRATISLAVOVÁ/LORENC 1950, 233). Na rozdíl od publikované stati, přiznávající plánu dokumentární hodnotu (*obdélníkový půdorys kostela se dvěma řadami sloupů a s rovným závěrem*), je nověji pokládán za projekt zamýšlené přestavby kostela (VOKOLKOVÁ 1993). Zajímavým detailem této rekonstrukce interiéru je věnec kaplí na jižní straně kostela sv. Michala, jejichž základové zdi odkryl výzkum v roce 1993, které však v nadzemní partii nebyly uskutečněny. Vstup do kostela vedl ze severu, této přístupové cestě na severní straně odpovídá i portál, jehož vnitřní strana je zachycena na kresbě z roku 1587. V ose nad ním je na kresbě (1587) zakresleno podvojně okno oratoře, kterou lze ztotožnit s patrovou kaplí v přilehlém domě Purkharda z Aldenberka.¹⁷

K architektonické podobě kostela z doby gotické přinesl první reálie až stavebně historický průzkum Jana Muka v letech 1988–1990. S archeologickým výzkumem v roce 1989 pokračoval i výzkum stavebně historický, při němž se na jižní straně kostela podařilo J. Mukovi nalézt východní část portálu s náznakem baldachýnu a konzoly a na západní stěně gotické okno (obr. 7:e). Lomený oblouk okna odkryt nebyl, neboť byl zaplněn zazdívkou klenby pokryté freskou Jana Václava Spitzera znázorňující Krista vyhánějícího penězoměnce z chrámu. Vlastní okno, opatřené kamenným rámem se žlábkem pro vitrail, bylo dodatečně vloženo do románského zdiva západního průčelí kostela z první románské stavební fáze, a to dříve než byla postavena raně gotická věž.¹⁸ Pod-

Obr. 8. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Vývoj představy původní kompozice portálu v závislosti na postupu výzkumu:

A) portál ve stylu katedrální gotiky po prvním nálezů východního fragmentu (modře) v roce 1989; **B)** změna pojetí po ukončení výzkumu v roce 1996. (**A:** dle pokynů J. Muka kresba L. Vojtišková, SÚRPMO 09/1989, pro tisk upravili M. Müller a M. Ďurica, 2010; **B:** kresba S. Svatošová dle skici J. J. Outraty, 2010.) Pro **A:** **a**=-0,5 m úroveň got. portálu, **b**=+0, **c**=výběh diagonálního žebra klenby předsíně.

16 Praha, Archiv hl. m. Prahy, fond map a plánů, inv. č. 1648a,b; sign. P44/18.

17 Názor, o němž již nelze s jeho autorem diskutovat. (pozn. red.)

18 O okně také HUML 1998, 326. Opět autorův názor, který nelze zkontrolovat. Jeho důsledkem by bylo konstatování, že úprava a využití vybouraného otvoru v západní stěně kostela pro interval cca 40 let nám zůstávají neznámé. Dle Zd. Dragouna (ústní sdělení) však dle keramických nálezů není vyloučena ani současnost stavby věže až s vrcholně gotickou novostavbou (pozn. red.).

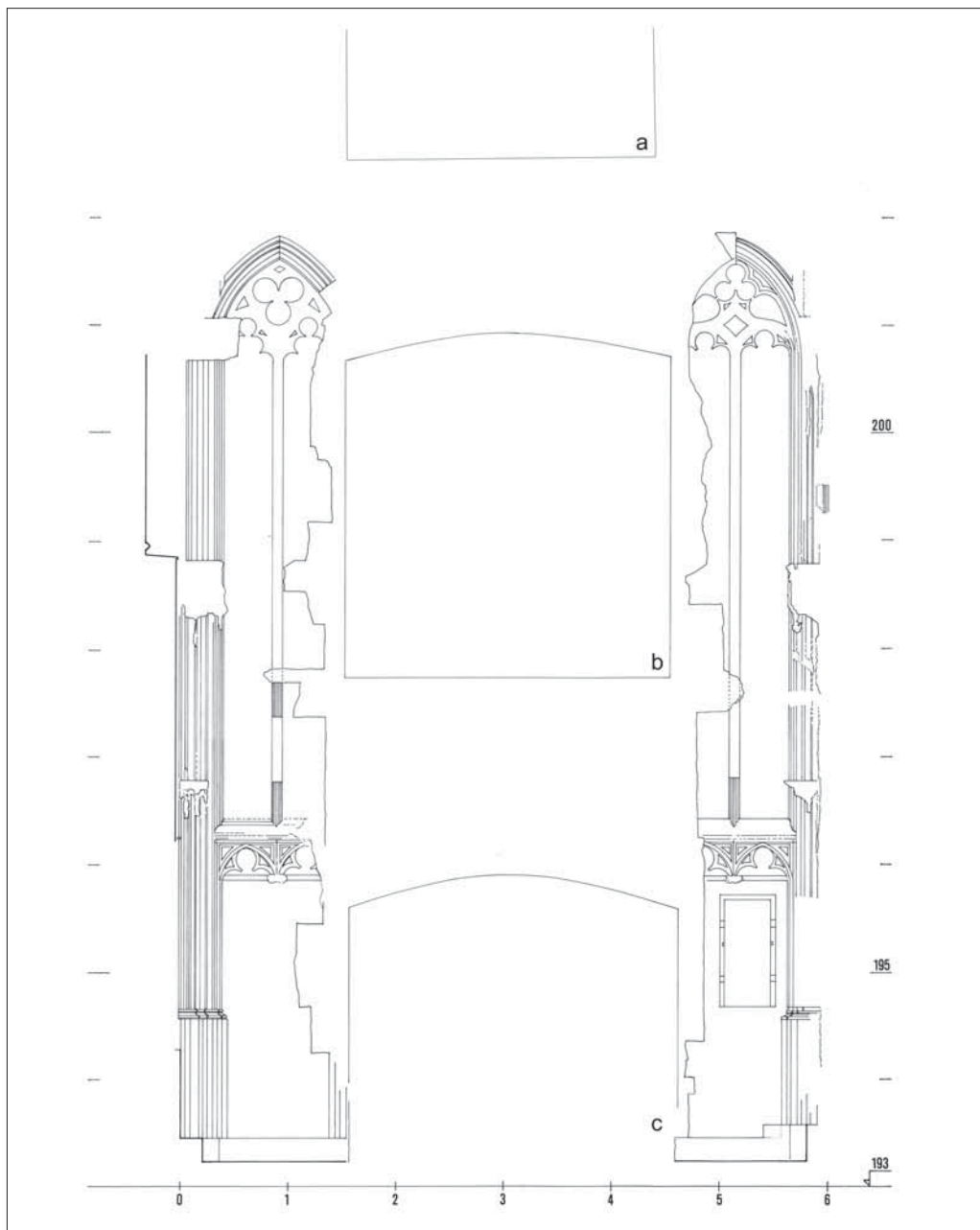
Obr. 9. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Jižní (hlavní) gotický portál (foto Zv. Dragoun, 1998).

le profilace ostění dodatečné zasazení okna se uskutečnilo kolem poloviny 14. století nebo i dříve. Západní raně gotická věž, vystavěná nejdříve na sklonku 13. století (DRAGOUN 1990, 291), byla původně přístupná z románského kostela (obr. 7:c).¹⁹ O výrazné výškové změně úrovně svědčí fakt, že okosené ostění raně gotického vstupu bylo v roce 1995 odkryto mezi příločkami v empoře románské lodi z první stavební fáze (obr. 7:b). Styk gotického zdiva s obvodovým zdívem románské fáze kostela byl objeven na jižní straně, kde gotické zdivo o šířce 1,08 m překrývalo korunu obvodového zdiva jižní románské lodi. Zato západní průčelí jižně od věže se dochovalo v podobě románské až do výše 12 m a jen ve štítu bylo dozděno v gotickém období. Západní obvodové zdivo gotického kostela v úseku severně od věže bylo přizděno k vnější straně románské zdi a shodně pokračovalo i na severní straně. Jeho linie se od druhého travě zalomuje a probíhá shodně s orientací kostela východ-západ. Obvodové zdi staršího, původně jednolodního, románského kostela byly využity pro gotické sloupky oddělující střední loď od lodí bočních.²⁰

¹⁹ Vchod o dochované výšce 1,4 m a šířce 0,78 m. Sloupky portálu s náběžními štítky (obr. 7:c) se opíraly spodním okrajem o kamenný práh dlouhý 1,20 m a vysoký 0,16 m, zastížený v hloubce 1 m pod dnešní podlahou. Na jižním sloupku portálu se dochovaly stopy po hácích na osazení dveřních pantů (HUML 1996b, 20-obr. 2).

²⁰ Propojení půdorysů obou románských forem kostela se stavbou gotickou a poté barokní je v důsledku procesu poznávání publikováno rozptýleně. HUML 1990, 278-obr. 1: stav 1989 – část barokního půdorysu v rozsahu hlavní

Obr. 10. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Zachované části gotického portálu – patrně 60. léta 14. století. Destrukční zářehy: **a** – barokní okno, **b+c** – otvory proražené v 19. století (srov. foto obr. 19). (Kresba Zv. Dragoun, 1997.)

Na podzim roku 1996 prorazili dělníci při zapouštění travers zděný plášť do té doby neznámého šnekovitého schodiště o průměru 1,42 m v síle západní obvodové zdi u severovýchodního nároží západní gotické věže a pilíře (obr. 2).²¹ Renesanční sgrafitové nápisy vyryté do omítky schodiš-

a jižní románské lodi + sonda II vně kostela, rozsah sond I–V (kresba J. Mourek). Totéž podrobněji Huml 1996a, 224-obr. 5 (Št. Novák). Tamtéž Huml 1996a, 243-obr. 25: analytický plán, románské 2 lodi s věží na celkové re-centní dispozici v době výzkumu (Št. Novák). Huml 1996b, 18-obr. 1: analytický plán, půdorys románské trojlodní baziliky s barokním kostelem celým (i okolní zástavba) + čísla sond roku 1989 (I–V) a 1995 (písmena), vřetenové schodiště v Z stěně schází (kresba V. Huml/M. Puk/Zv. Dragoun). Huml 1997, 294-obr. 2: rozsah románské baziliky + příslušná část gotická + fara + věž + točité schodiště (kresba V. Huml/M. Puk). Huml 1998, 323-obr. 1: soutisk románská bazilika s věží + obvod gotického kostela + vřetenové schodiště + barokní půdorys (kresba Zv. Dragoun). Tamtéž Huml 1998, 328-obr. 7: plán gotického kostela F. I. Práa doplněný o poznatky archeol. výzkumu – studna v partii fary + oltář v hlavní lodi + vřetenové schodiště + místo portálu (kresba Št. Novák). (pozn. red.)

²¹ Vstup na schodiště vedl ze západní části hlavní lodi silně poškozeným sedlovým portálem o rozměrech 1,8 x 0,65 m s ukosením a náběžními štítky (obr. 7:f). V 1. patře se našlo dobře dochované ostění okénka provedené z opuky (obr. 7:g). Vlastní šnekovité schodiště tvoří 22 opukových stupňů s prošlapaným povrchem, v pozdní gotice překrytým dřevěnými deskami. Schodiště se dvěma zákrutky nahoře zakončovalo odpočívadlo chráněné opukovým parapetem s profilovanou římsičkou s ovalením. Patrně z mladšího období 16. století pochází též zdvojením zesílené dřevěné obložení v horní partii schodiště, odkud se vcházelo východním směrem na krucht. Jednoduše ovalený vchod na východní krucht byl osvětlen obdélníkovým okénkem v horní části západní fasády. Severním směrem vedlo schodiště dnes zazděným gotickým sedlovým portálem na oratoř.

Obr. 11. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Slepá kružba portálu s konsekračním křížem (foto Zv. Dragoun, 1998).

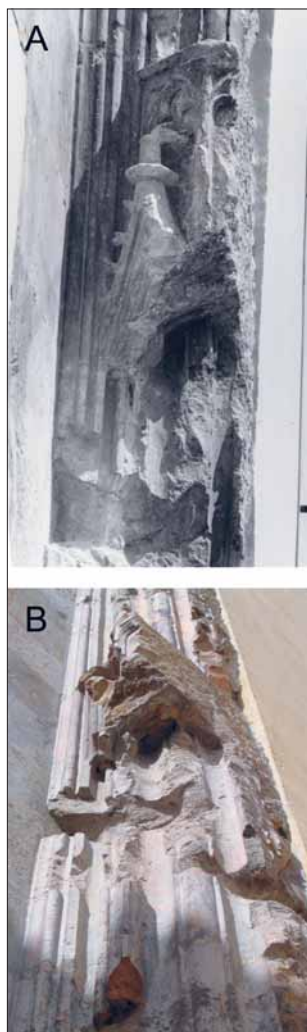
tě, jejichž rozbor je obsahem připojeného exkurzu, nepřímo dokládají zánik funkce schodiště v období první poloviny 17. stol. Vedlo na východní kruchtě a severním směrem na oratoř. Ze situačního plánu kostela před barokní přestavbou z poloviny 18. stol. od F. I. Préa, kde schodiště není ani naznačeno, lze soudit, že v té době již bylo mimo funkci a snad již zazděno. Právě díky tomu se dochovalo v autentickém

stavu bez výraznějších stavebních zásahů. Ve vstupní partii schodiště v přízemí kostela je patrná zazdívka dalšího schodiště pokračujícího severním směrem nebo vedoucího do podzemních prostor. Protože kamenná zazdívka nese staticky narušené vřeteno schodiště, nemohl být průzkum tímto směrem realizován.

Z gotické stavby se archeologicky podařilo odhalit také základy opěrných pilířů, jak je vyobrazuje kavalírní nárys J. D. Hubera z roku 1769. A to jihozápadní opěrák; druhý opěrák v portiku hlavního vchodu, kde posloužil jako základ pro oválnou konstrukci portiku; další opěrný pilíř jižně od apsidy jižní románské lodi (viz též HUML 1998, 332).²² Při průzkumu barokní apsidy se našly základy opukové severojižní zdi,²³ k níž byly přizděny základy oltářní mensy (obr. 2).²⁴ V hlavní kryptě kostela pod barokní apsidou byly zachyceny gotické přízdívky k obvodu krypty zpevňující základy gotických sloupů a též zde byl odkryt suterén raně gotického domu.²⁵

Historické plány a vyobrazení informují o vstupech do kostela na severu a na jihu, nikde však nebyl zakreslen hlavní portál. Odpověď na tuto otázku dal částečně již v roce 1989 výsledek prvních sond J. Muka na jižní stěně kostela, který východně od dnešního hlavního vchodu zachytil kolmou část vysokého profilovaného ostění, členěného konzolou a baldachýnem.²⁶ Na základě těchto prvních sond byla provedena rekonstrukce uvažující o vysokém portálu se dvěma lomenými oblouky v tradici klasické katedrální gotiky (obr. 8:A). Detailní obraz o podobě portálu přinesl následný průzkum, umožněný odstraněním původně barokního přístavku východně od vstupního barokního portiku v roce 1996 (obr. 8:B, 9). V rohu mezi portikem a obvodovou zdí kostela se ve zdivu objevily zbytky protilehlé západní strany gotického portálu. Postupným odbouráváním s následnou dokumentací se podařilo odstranit přízdívky ze smíšeného zdiva, až se v ose jižní lodi barokního kostela odhalily rozsáhlé fragmenty portálu (portálové stěny) o výšce 8,4 m a dochované šířce vnitřní plochy mezi koutovými příporami 5,22 m, s konečnou šířkou portálu včetně přípor 5,94 m (obr. 10).²⁷ Jeho povrch je opatřen několika vrstvami polychromie středověkého stáří a mladších vápenných nátěrů. Při snímání mladší přízdívky jsme ve výši 3 m nad původním prahem odkryli 1 m široký, dochovaný kružbový panel s motivem 2 trojlístů a s bankálovou římsou (obr. 9, 11), pokračující i ve východní polovině. Nad bankálovou římsou byly po stranách západního profilovaného ostění nalezeny zbytky konzoly a baldachýnu, odpovídající již dříve známým prvkům ve východním ostění, se zčásti zachovanou výzdobou plastického panelu s vimperky a kružbovými motivy. Konzoly i baldachýny jsou navlečeny na plně probíhající profilaci ostění (obr. 12), která fakticky vylučuje umístění plastiky. Srovnání s portálem Týnského kostela a umístěním jeho konzol a baldachýnů před hladkou panelovou stěnou svědčí spíše pro to, že u sv. Michala se se sochařskou výzdobou po obou stranách portálu nepočítalo.

Zdobenou plochu portálové stěny po stranách zakončovaly zčásti zachované lomené oblouky o výšce 8,4 m a vnitřní šířce 1 m, vyplněné slepými kružbami ve tvaru trojlístu (obr. 13). Ve východ-

Obr. 12. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Detaily baldachýnu navlečeného na pruty profilované přípory (A: foto Zv. Dragoun, 1997, B: foto M. Kovář, 2007).

²² Ostatní opěrné pilíře kostela byly odstraněny patrně při pozdně barokní přestavbě (F. I. Prée), jejich existence v gotické době je potvrzena jak plánem F. I. Prée, tak i Huberovým pohledem z roku 1769.

²³ Na plánech interpretovaná jako obvodová zeď východního závěru gotického kostela.

²⁴ Základ gotického oltáře byl vsazen mezi nároží staršího raně gotického domu, na zbytku gotického oltáře byl postaven oltář barokní.

²⁵ Popis výzkumu krypty HUML 1996b, 21.

²⁶ Stav v době odkryvu v roce 1989 viz foto HUML 1996, 220-obr. 1.

²⁷ V úrovni soklu 5,12 m. Vnější rozměr portálové stěny, včetně krajních přípor, dosahuje 6 m.

ním krajním oblouku byla použita plamínková kružba (obr. 8:B). Stejně jako střední profilovaný sloupek byly kružby připevněny k povrchu fasády trny (obr. 14). Součástí portálové stěny byl výklenek ve spodní třetině východní strany portálu v blízkosti vstupu, pod kružbovým panelem.²⁸ Po vybourání zadržky vstupního otvoru se na levé straně objevil fragment ostění vlastního gotického vstupu, zachovaný v narušené profilované spodní části soklu se šikmo osekáným fragmentem špalety portálu pokračujícím směrem do vnitřku jižní lodi (obr. 15). Profilace nalezeného fragmentu se shoduje s profilací vnějšího lemujícího ostění (obr. 16) a z náběhu osekáného profilu se zdá, že jeho profilace oproti nalezenému fragmentu ještě pokračovala do prostoru. Světlost původního vstupu nelze přesněji určit, mohla se pohybovat kolem 2 m. Jak je

Obr. 13. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Otisky po odpadlé architektonické aplikaci, původně připevněné k povrchu fasády trny. Ve slepé kružbě ve východním oblouku otisk tvaru trojlístu, plamínkové kružby a středního sloupku (foto Zv. Dragoun, 1997 před restaurováním).

patrné na spodní zachovalé části západního opěráku, tvořícího základ zdi barokního portiku, lze předpokládat přechod členění panelové stěny s portálem i na nadzemní pilíře a návaznost profilací i výzdobou slepými obloučky s trojlísty na pás u portálu. Fragment výzdoby byl nalezen ve stěně portiku jako druhotně použitý v 18. století (obr. 17).

S otázkou opěrných pilířů a jejich členění souvisí otázka případného zakončení celé stěny s portálem. V úrovni výběhu horního pásu zakončujících oblouků, v rohu mezi zdí a zaniklým východním opěrákem, se v profilaci ostění zachovalo ve hmotě torzo článku, který vybíhal šikmo do prostoru mezi opěráky. V tomto místě můžeme předpokládat ovšem jen zaklenutý prostor otevřené předsíně po vzoru severního portálu Týnského či staršího portálu dómu v Augsburgu (obr. 18). Otázkou je ovšem značné rozpětí opěrných pilířů, a tudíž i značná výška oblouku předpokládaného zaklenutí. S existencí této klenby není v rozporu ani základová zeď probíhající mezi oběma opěráky, zachycená i na Préově plánu a sloužící snad jako statická opora pro klenbu v jejich horní části.

Při restaurátorském průzkumu byly zjištěny jak trny pro upevnění lepených kružeb v horní části portálové stěny, tak i několik vrstev polychromie, středověké a renesanční, pocházející z opravy po polovině 16. století. Z této doby pochází patrně i druhotně vysekaný výklenek, umístěný 1,22 m nad kamenným prahem napravo od vlastního vstupu. Pozoruhodný je zejména rudkový nápis ve spodní části portálu na levé straně s datem 1577 (obr. 15) a malby dvou konsekračních křížů, které se nacházejí uvnitř obou ploch trojlístů blíže ke středu portálu (obr. 11). Několik vápenných nátěrů kamene portálu ve středověké barevnosti a zejména interiérový charakter výklenku ukazuje, že v jistou dobu zde patrně byla v přízemní části uzavřená předsíň, jíž by mohly patřit zbytky mladších základových zdí vně stěny kostela. Byla odstraněna nejpozději v souvislosti s přestavbou přisuzovanou F. I. Préovi, ne-li již v 17. století.

²⁸ Výklenek o výšce 1,01 m, šířce 0,41 m a hloubce 0,35 m, s rámečkem o šířce 0,135 m po obvodu. Na jeho vnitřní straně probíhá žlábek o šířce 0,045 m s dvojicí drážek pro nasazení dřevěné destičky (viz následující příspěvek J. Sojky obr. 2).

Obr. 14. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Stopy po trnech kotvicích lepené výzdobné aplikace portálové stěny (foto M. Kovář, 2007).

Další osudy portálu jsou již méně radostné. Nevíme přesně, kdy portál přestal sloužit svému účelu. Dle latinského rudkového nápisu s datem 1577 v závěru 16. stol. ještě svou funkci plnil (obr. 15). Na Préově plánu starého stavu kostela je v jižní obvodové zdi kostela²⁹ naznačen v místě portálu otvor, který by mohl odpovídat ještě původnímu středověkému portálu, zatímco vlastní vstup z jižní strany je umístěn v sousedním poli k východu. Zobrazení by nasvědčovalo skutečnosti, že vrcholně gotický portál nejpozději v době dané datováním plánu nesloužil svému účelu. Rovněž na Huberově pohledu z roku 1769 již portál není zakreslen a vstup je nahrazen barokním portikem, umístěným jako dnes v sousedním klenebním poli směrem k západu. Původní portál byl tehdy patrně zazděn a překryt plentou. Před ním bylo ve druhé barokní etapě k portiku přistavěno boční křídlo, které bylo základem přístavku zbořeného v roce 1996. Takto zakrytý portál ve

své hlavní střední části zcela zanikl patrně až v polovině 19. století, kdy zde byl proražen nový provozní vstup a okno, situované právě v místech gotických konstrukcí portálu (obr. 10, 19).

Při restaurátorském snímání mladších omítkových vrstev a postupném odhalení celého fragmentu portálové stěny byly citlivě respektovány všechny polychromní vrstvy ze středověkého i renesančního období. Dochování těchto polychromií umožnilo rovněž bližší identifikaci některých zaniklých výzdobných prvků portálové stěny, zejména nedochovaných lepených kružeb, jasně patrných v otiscích na okolní původní polychromované ploše (obr. 13). Dochované části, restaurátorsky zpevněné a konzervované, byly na fasádě uplatněny až na jedinou drobnou výjimku bez dalších rekonstrukcí a doplňování, od okolní omítky pak odděleny jen drobnou rytou linkou.

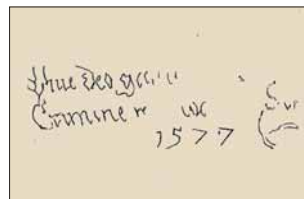
Navržená ideální rekonstrukce, o níž se chceme pokusit (obr. 20), vychází ze zachovalých částí, udávajících hlavní modul a základní členění plochy stěny i ztracených ploch opěrných pilířů. Díky nálezům spodní části vlastního vstupního portálu na levé straně lze rekonstruovat kolmé části ostění vstupu včetně profilace, shodné s profilací vnějšího rámu portálové stěny. Neznáme ovšem šířku a hloubku ostění na vnitřní straně, a tudíž ani přesnou šířku vlastního vstupu, u něhož zůstává otázkou jeho případné dělení středním sloupkem. Další prvky portálu, zejména otázka tvaru obloky zakončujícího jeho vstup, jsou ovšem již značně hypotetické. Lákavá myšlenka, že by v této úrovni portálů pokračoval v nějaké podobě motiv vlysu s obloučky, zachovaných v bočních polích stěny (obr. 8:B), se vzhledem ke struktuře profilace a jejího hloubkového rozložení ukázala jako velmi málo pravděpodobná (cf. varianty obr. 8:B a obr. 20).

²⁹ Zeď po jižním obvodu stavby přerušena dvěma otvory není jižní zeď kostela, ale zeď kaplí po jižní straně. Jižní zeď kostela je o 1 travě severněji, na plánu není souvislá, ale je znázorněna jako řada krátkých úseků stěny s příporou a s opěrným pilířem (obr. 6). (pozn. red.)

Obr. 15. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Pohled na spodní část západní portálové stěny s kružbovým panelem s motivem 2 trojlístů a s bankálovou římsou, s fragmentem špalety vstupního otvoru a nápisem z roku 1577. Po restaurování. (Foto J. J. Outrata, 1998 + kresba nápisu S. Svatošová, 1998.)

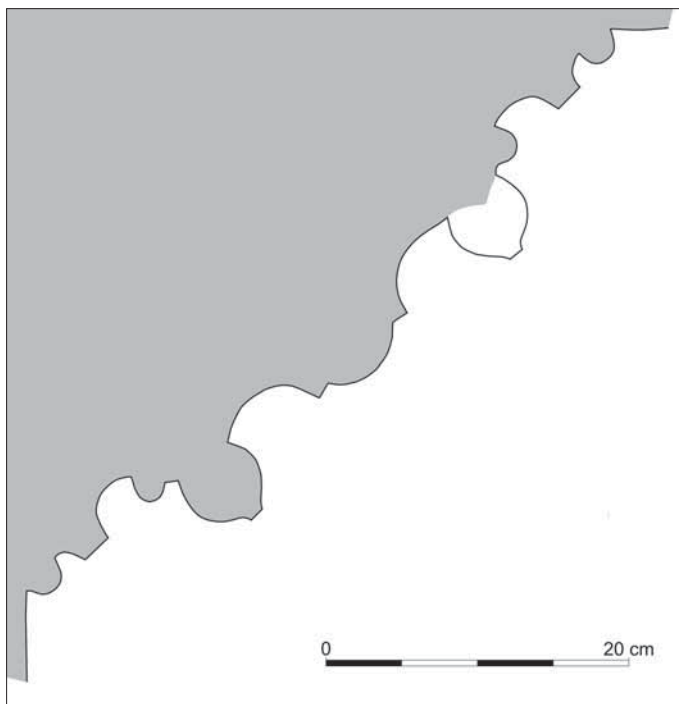
Rekonstrukce horní části stěny nad bankálem opět těsně navazuje na nalezené fragmenty. Doplňuje rytmus pěti oblouků nahoře ukončujících celou stěnu, u níž předpokládáme podobné kružbové lepené výplně jako u dochovaných krajních oblouků. Otázkou je završení vlastního vstupního portálu ve střední, ztracené části architektury. Ve výplni pole vymezeného širokým lomeným obloukem, který tu musíme předpokládat a který velmi pravděpodobně navazoval na profilaci kolmého ostění portálu vlastního vstupu, si ovšem lze hypoteticky představit jak kružbovou výplň (analogii viz obr. 21)³⁰ tak nelze vyloučit ani případnou sochařskou výplň tympanonu (viz obr. 18). Obojí řešení je možné s ohledem na typy portálů, které se v okruhu parléřovské i předparléřovské architektury vyskytují v tomto časovém údobí a mohou být určitým východiskem pražského díla. Tvar navržené kružby vychází z parléřovských motivů,³¹ je ovšem ryze hypotetický, neboť původní podobu nelze doložit nalezenými fragmenty původního stavu. Stejná je otázka zaklenutí eventuelní předsíně spočívající na opěrných pilířích, zejména s ohledem na jejich značnou vzdálenost a mohutnost oblouku této klenby.

Portál jako celek představuje tedy určitou variantu typu, který se vyskytuje v Německu v okruhu Parléri více či méně dotčené architektury. Jeho analogie lze spatřovat jak v tradičněji pojatém severním portálu kostela sv. Bartoloměje ve Frankfurtu n. Mohanem z doby kolem roku 1365 (obr. 21; též BOTT 1978, 238) s pravoúhle vymezenou panelovanou stěnou nad portálem, tak zejména v severním portále dómu v Augsburgu z roku 1343 (obr. 18; též KOBLEK 1978, 344). S naším příkladem jej spojuje především výplň horní části plochy pod klenbou předsínky s pěti poli panelace zakon-

30 Varianta použitá pro rekonstrukci na obr. 20.

31 Např. Hanzovní sál radnice v Kolíně n. R. (WOLFF 1978, 153).

Obr. 16. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Profilace západní vnější lemující přípy (záměření M. Kovář, 2010, kresba M. Ďurica)

Obr. 17. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Západní kout portálu, dochovaný pod dnešní úrovní. Stěna gotického západního pilíře (vlevo) byla při stavbě barokního portiku nad pochozí úrovní odsekána a do barokní stavby byly použity gotické architektonické články (foto J. Outrata, 1998). Šipkou směr k severu.

jeho jižního portálu, patří nepochybně k nejvýznamnějším objevům v oblasti gotické architektury u nás v poslední době. Již svým typem a svými rozměry patří k vrcholným dílům své doby, zejména svou celkovou kompozicí panelové stěny výrazně obohacuje naše poznání. V kontextu současné domácí tvorby je ojedinělý a svými kořeny směřuje do parléřovské orientované tvorby v širší střeoevropské oblasti. Je nepochybné, že provedení tohoto díla souvisí s činností svatovítské parléřovské huti v Praze, s níž je spojen jak motivy plaménkových kružeb, tak lepenými kružbami a panelovou plochou opěráků, tvořících součást portálu. Při nedostatku plastického sochařského detailu je však určení přímější filiace obtížné. Tím spíše, že ostění portálu má svou profilaci i tvarem soklíků ráz spíše arrasovský a nikoliv parléřovský. Přímější souvislost se svatovítskou hutí by ovšem mohla dosvědčovat kamenická značka, nalezená na soklu portálu na levé straně a v pásu kružeb (obr. 22). Svým tvarem, ovšem zrcadlově obráceným, se shoduje s kamenickou značkou zjištěnou na horních částech svatovítské katedrály v oblasti transeptu (obr. 22:b – PODLAHA/HILBERT 1906, obr. 220), podobnou značku uvádí u katedrály i P. CHOTĚBOR (obr. 22:c – 1994, 46), zde je ovšem obrácena směrem dolů.

Na základě výsledků archeologického, stavebně historického i restaurátorského průzkumu spolu s přihlédnutím k dostupným ikonografickým pramenům vyvstala zřetelněji podoba gotické fáze

čenými lomenými obloučky, zde ovšem tvořícími zároveň mělké niky se sochařskou výzdobou. Svým celkovým modulem a poměrem panelované stěny a vlastního portálu je michalskému portálu blízký, jinak slohově pokročilejší, mladší západní vstup dómu v Řezně.

K dataci jižního portálu kostela sv. Michala nemáme přímých zpráv, jako datum ante quem považujeme dvě data: rok 1361 (vznik postranního oltáře sv. Kateřiny) a rok 1385 (prvně připomínaný hlavní oltář sv. Michala).³² Údaj o nově zřízeném oltáři sv. Kateřiny z roku 1361 poskytuje nepřímé svědectví pro posouzení stáří hlavního oltáře, neboť zřízení postranního oltáře z liturgických důvodů předpokládá minimálně jeho koexistenci s hlavním oltářem, ne-li až jeho následnost. Datování portálu navržené J. Mukem do poloviny 14. století bude patrně nutno posunout na základě nově zjištěných skutečností, zejména vzhledem k uvedeným analogiím, nejspíše do konce 50. nebo do 60. let 14. století.

Výsledky průzkumu kostela sv. Michala, a zvláště objev

³² Text zprávy – uznání platu na oltář sv. Michala, který byl již posvěcen „consecratum esse“ připouští výklad, že hlavní oltář již před rokem 1385 několik let existoval. Stejný závěr vyplývá z interpretace zápisu při prodeji majetku Johana Playera a lékárníka Jana rovněž v roce 1385.

kostela sv. Michala, který byl v tomto období delší o jedno travé³³ než je současný kostel barokní. Současně se prokázalo, že ve zdivu obvodových stěn a barokních pilířů kostela se v podstatě uchovala a zčásti transformovala gotická architektura. Původní vzhled kostela musel upoutávat svou velikostí a výstavností každého, kdo se dostal do jeho blízkosti.³⁴ Představuje jeden z mohutných trojlodních chrámů vedle chrámu sv. Jiljí, s nímž se může měřit i svou rozlehlostí, zejména však svým základním typem trojlodní haly bez architektonicky vyjádřeného presbytáře. Svou architekturou patřil kostel sv. Michala k nejvýznamnějším staroměstským svatyním. Na jeho monografii osud bohužel V. Humlovi pokračovat nedopřál. V pozůstalosti zůstala mimo jiné i sada přehledně ztvárněných hmotových rekonstrukcí jednotlivých stavebních fází kostela, jenž byl po dlouhou dobu jedním z farních kostelů jednoho z nejvýznamnějších měst Zemí Koruny české v době jeho největší slávy a politické moci. Byť byla jistě plánována do publikace jiné formy, pokládáme za vhodné její zveřejnění společně s posledním autorovým příspěvkem (obr. 24).

Exkurz:

Na stěnách šnekovitěho schodiště objeveného v roce 1996 jsou od druhého zákrutu v gotické bílé omítce vyryty sgrafitové nápisy v latině např. „Hic fuit Kaliss“, nebo proti odpočívadlu je v omítce vyrytý kruh s vyznačeným středem a jednoduchým křížkem („In nomine Domini“). Na schodišti byly nalezeny i další epigrafické památky. Jde o zbytky jednoduchých většinou jednořádkových nápisů, resp. nápisových pásek. Celkem bylo identifikováno sedm ná-

Obr. 18. Augsburg, dóm, severní portál (převzato z RIEHL 1905, Abb. 12).

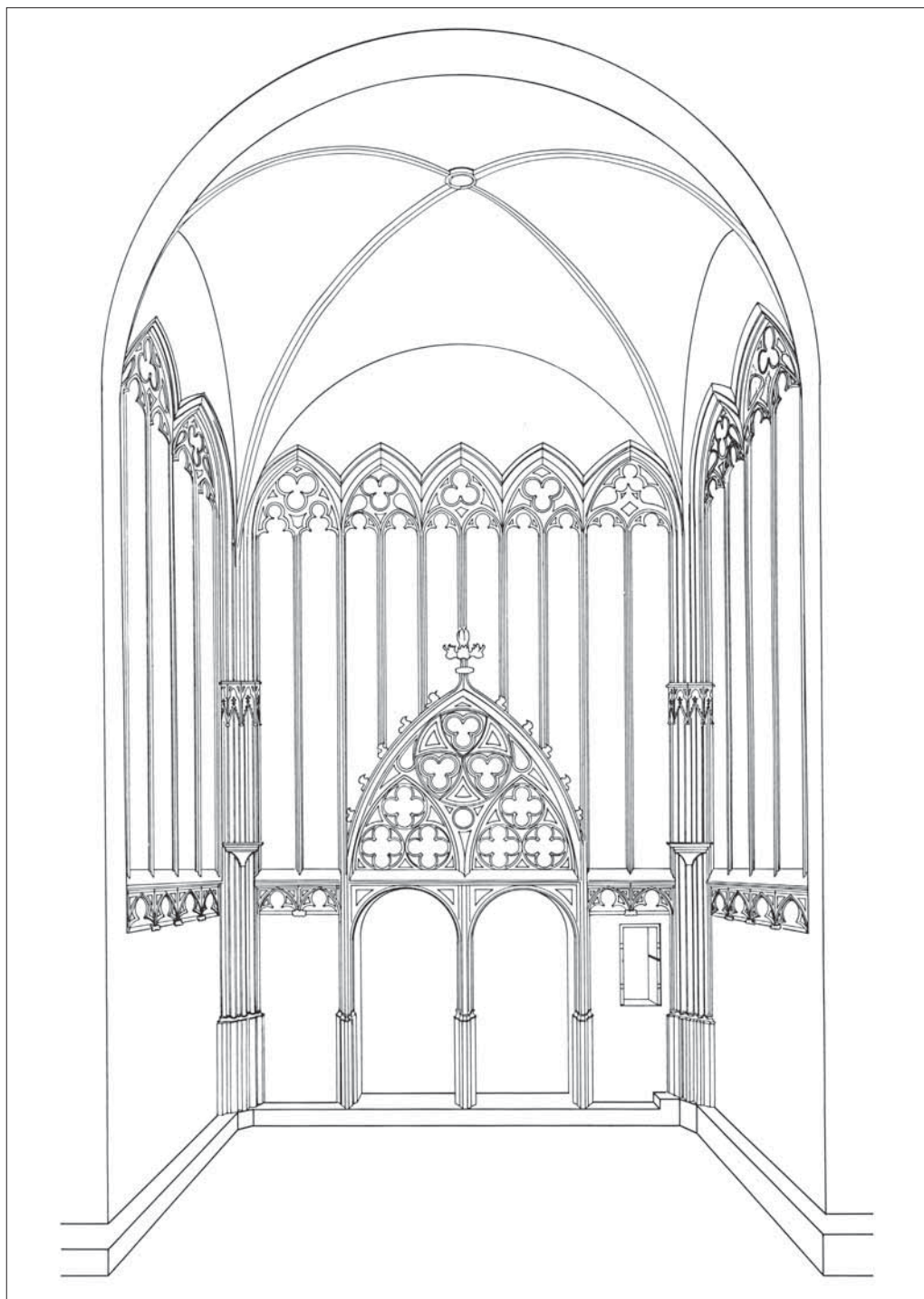
Obr. 19. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. 1988 – stav části jižní stěny bývalého kostela před počátkem průzkumů (archiv NPÚ HMP, inv.č. 54086, 1989).

33 Názor, o němž již nelze s jeho autorem diskutovat. Barokní trojlodí je na východě kratší cca o 1/3 délky travé, hlavní loď je však opatřena apsidou, která východní obvodové zdivo gotické přesahuje (cf. HUML 1998, 323-obr. 1). (pozn. red.)

34 Vnitřní délka 32,0 m a šířka 20,5 m, po snížení v době baroka činí jeho výška cca 20 m. Západní věž 5,0 x 5,5 m o dochované výšce 17,3 m. Jižní portál o dochované výšce 8,4 a šířce 6,1 m.

Obr. 20. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Rekonstrukce hlavního portálu s předsíní (dle návrhu J. J. Outraty a V. Humla kreslil Zv. Dragoun, 1998).

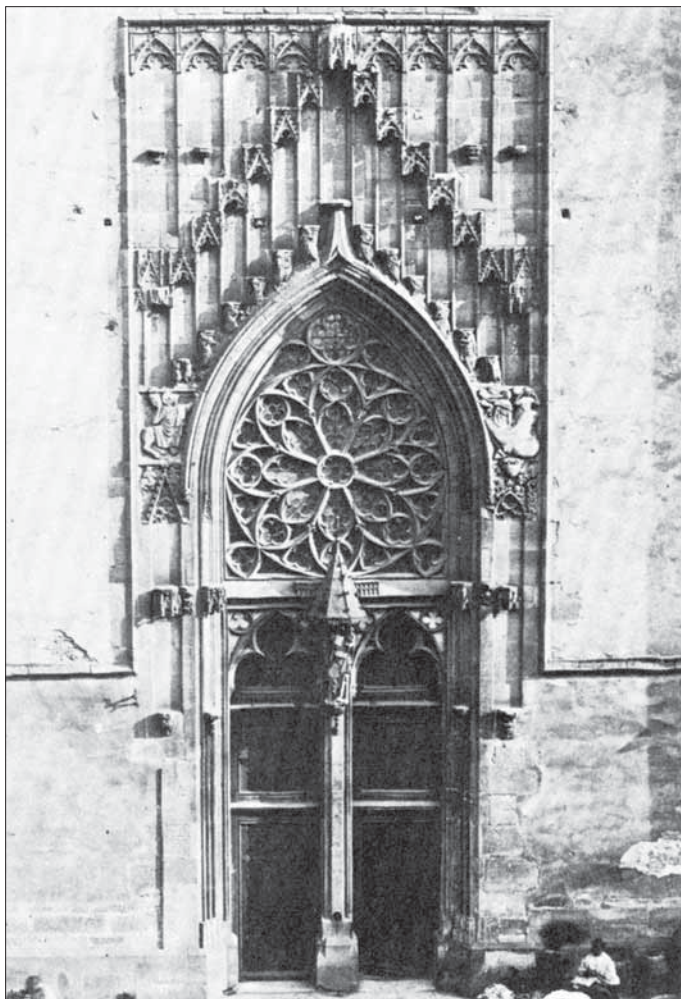

pisů, vyrytých (vyškrábaných) do kamene nebo omítky na schodišti. Torzovité dochování nápisů nedovoluje jejich spolehlivé čtení ani dataci. Všechny nápisy jsou psány latinsky, některá vlastní jména jsou latinizována. Nejpozoruhodnější nápis začíná grafickou značkou s kruhem s tečkou, na němž je umístěn křížek (obr. 23:A). Křížek je opatřen malou patkou na kolmém břevnu, vodorovné břevno je rozštěpeno. Tento nápis se odlišuje i graficky: pod popsaným znamením je dvouřádkový nápis a celý text je orámován nepravidelným oválným grafickým tvarem upomínajícím na kamennou desku. Dva další nápisy jsou opatřeny postranními linkami v podobě nápisových pásek. Ostatní nápisy ze svatomichalského kostela mají jednoduchou grafickou úpravu bez jakýchkoliv ozdob písma nebo nápisů samotných.

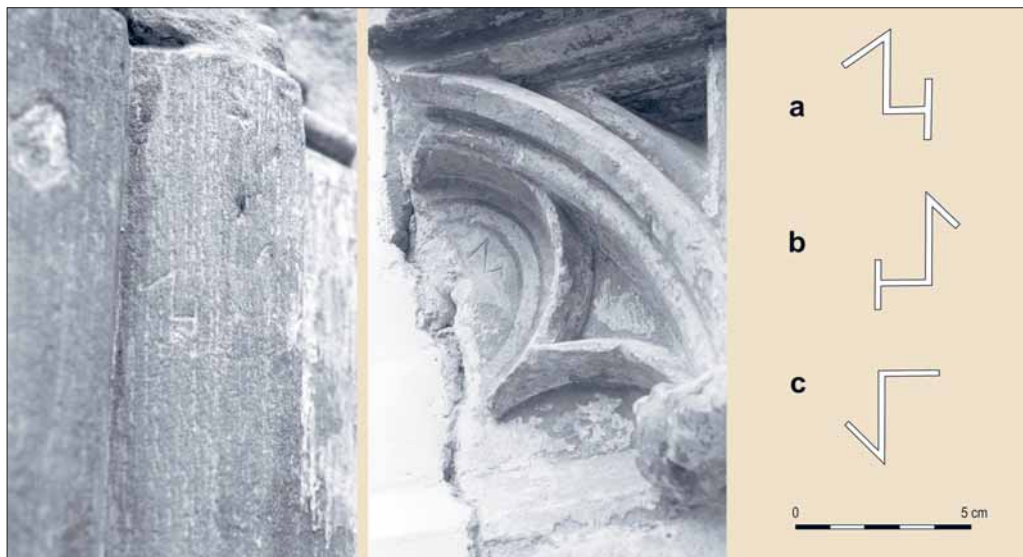
Přesné časové vročení lze zjistit jen u dvou nápisů, zakončených datací s arabskými číslicemi: 1517(?) a 1577. Ostatní nápisy nejsou datovány, podle charakteru písma jde nejspíš o nápisy z 15. a 16. století. Písmo je ve všech případech kurzivní minuskula bez jakýchkoliv majestátů.

ních prvků. Textově začínají nápisy stereotypním „Hic...“ nebo „Hic fuit...“. Jediné jméno, které je nepochybné, zní: „Kališ“.³⁵

Mimo ryze literární a historickou stránku jsou některé nápisy pozoruhodné i svým výtvarně dekorativním pojetím, navazujícím na okruh pozdně gotické a renesanční malby a iluminaci. Jde především o oba nápisy vložené do motivu nápisové pásky. U nápisu s prostým orámováním zaujme především zakončení pásky na pravé straně vybíhajícím motivem zúženého, dolů zatočeného a zaobleného zakončení (obr. 23:C).³⁶ U dalšího nápisu s datem 1517(?) a páskou orámovanou zdvojenou linkou a napravo zakončenou výrazným kornoutovitě stočeným koncem pásky zaujme především motiv suchého stromu, který svými větvemi jakoby prorůstá vlastní nápisovou pásku (obr. 23:B). Na levé straně

Obr. 21. Frankfurt am Main, kostel sv. Bartoloměje, portál, okolo 1365 (převzato z BOTT 1978, 238).

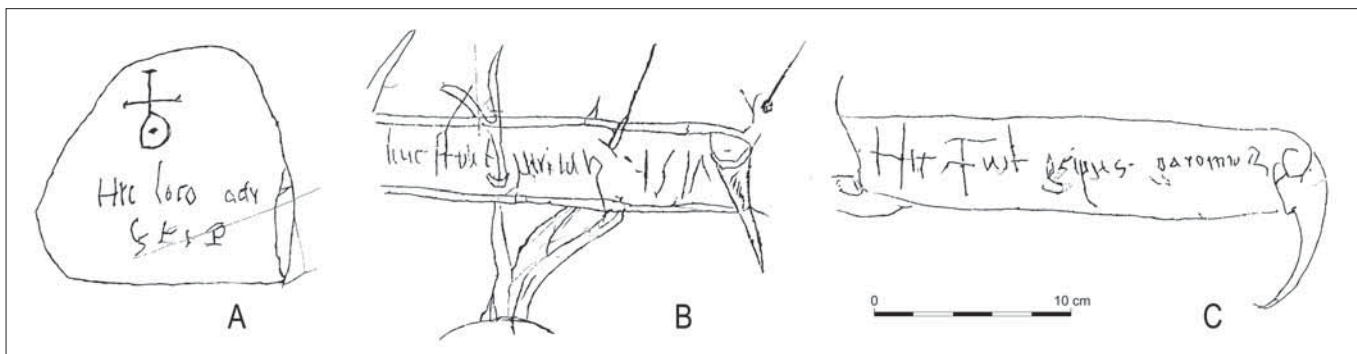

Obr. 22. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. 2 kamenické značky z hlavního portálu (foto Zv. Dragoun, 1998). Kresba: srovnání s analogiemi – a) sv. Michal, b) Pražský hrad katedrála sv. Víta (dle PODLAHA/HILBERT 1906, 220), c) Pražský hrad katedrála sv. Víta (dle CHOTĚBOR 1994, 46). (Kresba Zv. Dragoun, 1998.)

pásky je rovněž patrná část nedochovaného zakončení. Toto hravé, živě načrtnuté použití příznačně pozdně gotického motivu suchého stromu, známého i z oblasti architektury, vykazuje rovněž souvislost s uměním pozdní gotiky, i když charakter písma ukazuje již zřetelně do 16. století. Nápisy ve svatomichalském kostele neposkytují žádné spolehlivé historické vodítko k jejich přesnému epigrafickému určení. Nepochybně upoutá především jejich latinská, resp. latinizovaná po-

35 V původním znění „Ka/o/lyss“.

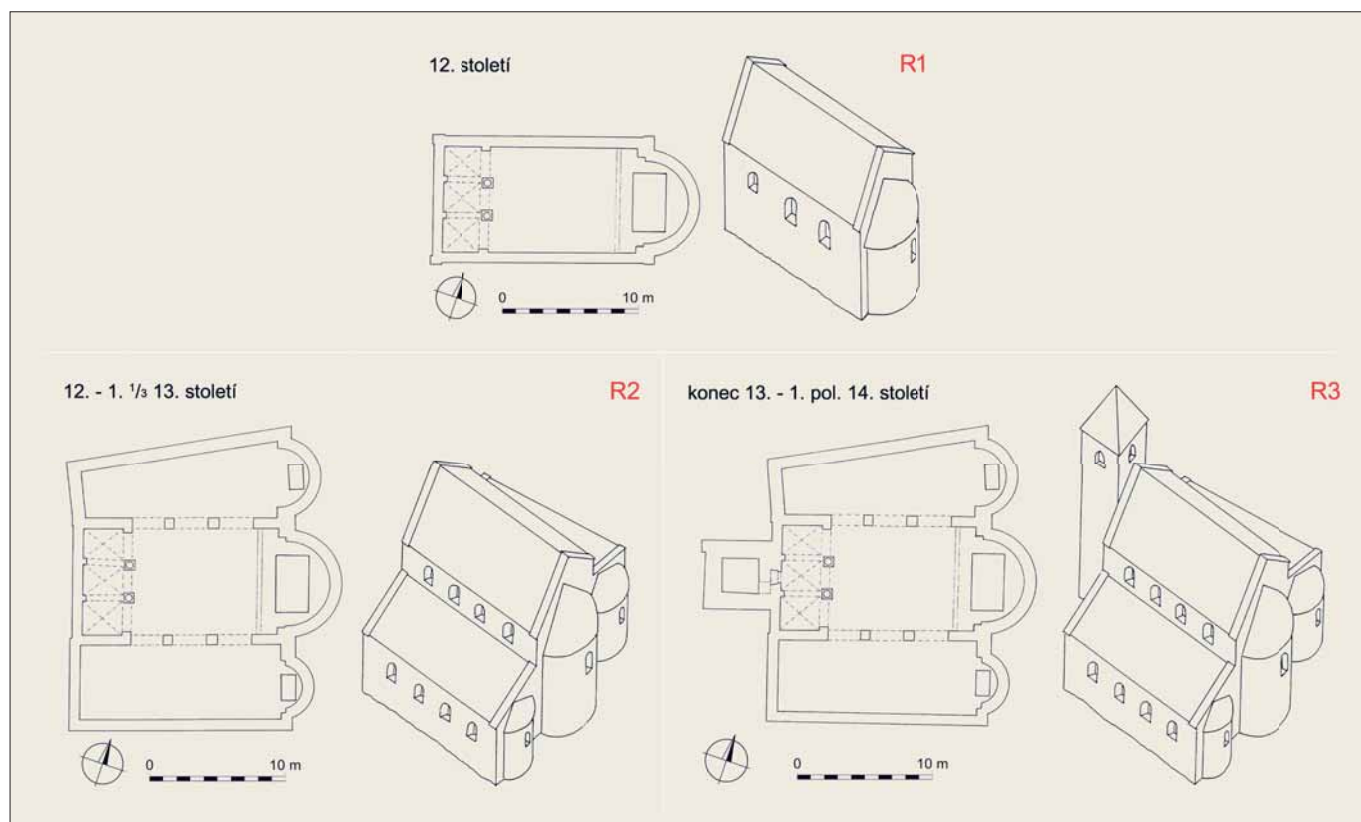
36 Patrně s náznakem rollwerku.

Obr. 23. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala, nápisy 16. stol na stěně gotického vřetenového schodiště. **A)** orámovaný nápis „na desce“; **B)** nápisová páska se suchým stromem a datem 1517(?); **C)** nápisová páska se stočeným zakončením (kresba S. Svatošová, 1998).

doba, která napovídá leccos o návštěvnících kostela.³⁷ Gramotné prostředí, navíc znalé latiny, lze v českém 15. a 16. století hledat především v církevním a školském okruhu, odkud nejspíš také pocházeli autoři nápisů. Pro torzovitost pramene a neúplné dochování však není možné vyvozovat cokoliv bližšího.

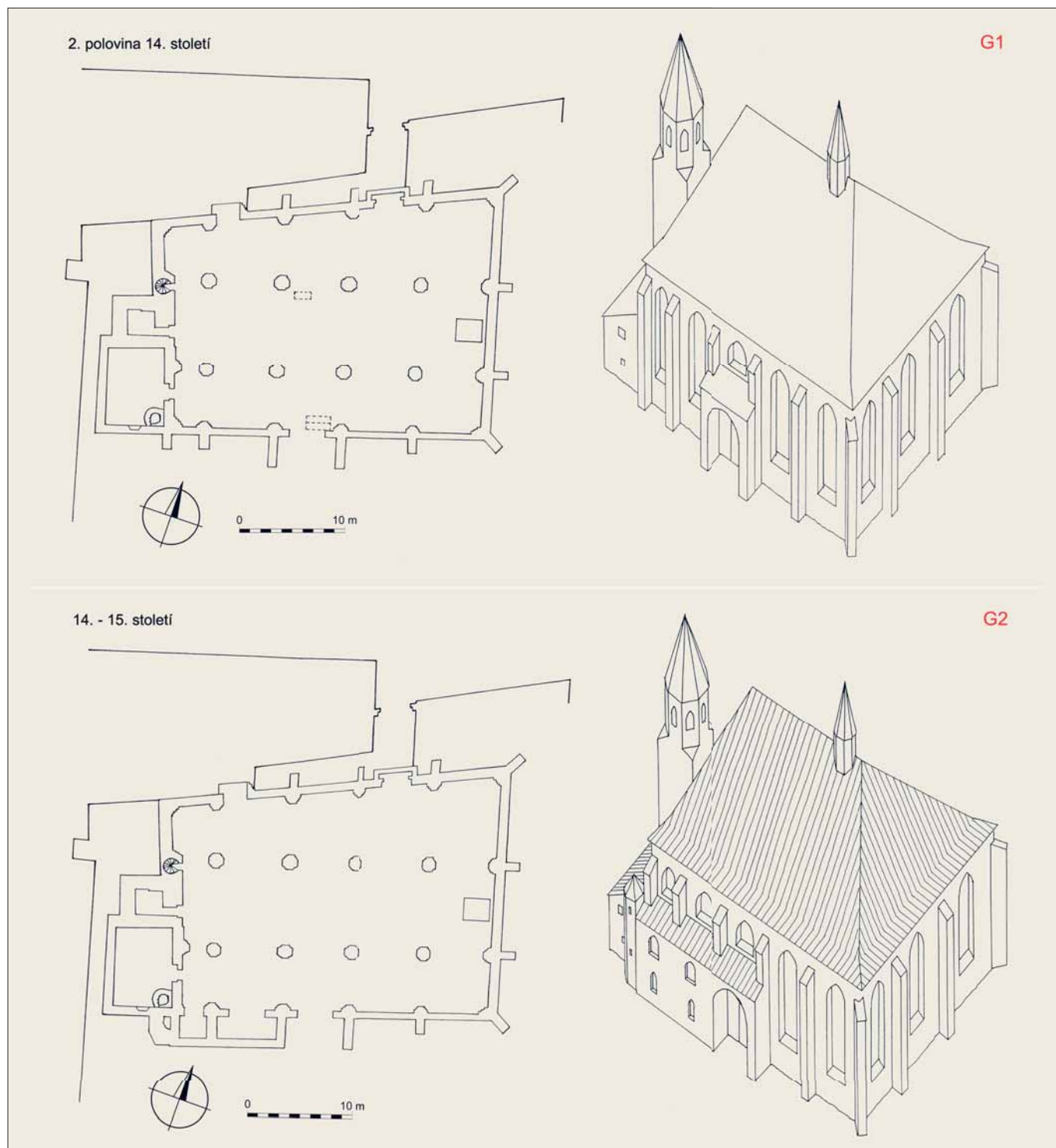
Propojení svatomichalského kostela s pražskou univerzitou v 15. a 16. století a s českou reformací pojednal Svatoš (2004). Minimálně 3 z farářů byli absolventi a učitelé pražské univerzity. Věnoval se zejména osobnosti zdejšího faráře, mistra Křišťana z Prachatic, který držel svatomichalské farní benefícium od roku 1406 do své smrti 1439. M. Svatoš ho charakterizuje jako „muže bezmála renesančních rozměrů – lékař, botanik, astronom, matematik a fyzik, literát a učenec, profesor artistické a lékařské fakulty pražské univerzity, významný kališnický kněz, podpůrce a přítel Mistra Jana Husa.“ Na univerzitě působil od roku 1388, kdy se stal bakalářem, mezi lety 1405–1437 se stal 4x rektorem pražského vysokého učení. Církevní obroč byla (dle autora) existenčním zázemím jeho učitelského působení (Svatoš 2004, 20–21). Minimálně v letech 1380–1418 je doložena existence latinské městské školy, je dokonce možné, že s jednalo o městskou partikulární školu se dvěma učiteli (Svatoš 2004, 20).

Obr. 24. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Hmotové rekonstrukce jednotlivých stavebních fází (P. Chotěbor).

³⁷ Epigrafický popis vychází z podkladu poskytnutého PhDr. Michalem Svatošem, CSc., autorem J. J. Outratou byl výrazně rozšířen.

Obr. 24. Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. Hmotové rekonstrukce jednotlivých stavebních fází (P. Chotěbor).

PRAMENY A LITERATURA

- BARTŮNĚK 1946 — Václav BARTŮNĚK: Stručné dějiny zrušeného kostela sv. Michala v Praze I. Praha 1946.
- BOTT 1978 — Barbara BOTT: Frankfurt am Main, St. Bartholomäus, Reliefschmuck am Nordportal. In: LEGNER 1978, 237–238.
- DRAGOUN 1990 — Zdeněk DRAGOUN: Zjišťovací výzkum u věže kostela sv. Michala na Starém Městě pražském. *Archaeologia historica* 15, 1990, 287–292.
- HRDLÍČKA 2005 — Ladislav HRDLÍČKA: Praha, podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území městské památkové rezervace. Praha.
- HUBER 1765 — Joseph Daniel von HUBER: Plán Prahy (podklad pro ortografický nárys 1769). Uloženo: Wien, Österreichische Nationalbibliothek.
- HUBER 1769 — Joseph Daniel von HUBER: Ortografický nárys Prahy v kavalírní perspektivě. (Orthografický nárys Prahy s okolím). Uloženo: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung.
- HUML 1991 — Václav HUML: Praha 1-Staré Město, kostel sv. Michala. *Pražský sborník historický* 24, 1991, 201.
- HUML 1996a — Václav HUML: Dosavadní výsledky archeologického výzkumu v kostele sv. Michala na Starém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia* 12, 1996, 219–246.
- HUML 1996b — Václav HUML: Pražské kostely sv. Michala a sv. Haštala na Starém Městě ve světle nových archeologických výzkumů. *Archaeologia historica* 21, 1996, 17–29.
- HUML 1997a — Václav HUML: K výzkumu fary u kostela sv. Michala na Starém Městě pražském. In: P. MICHNA / R. NEKUDA / J. UNGER (eds.), *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*, Brno 1997, 293–301.
- HUML 1997b — Václav HUML: K nálezu studny v areálu kostela sv. Michala na Starém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia* 13, 1997, 183–199.
- HUML 1998a — Václav HUML: Příspěvek ke gotické podobě kostela sv. Michala na Starém Městě pražském. *Archaeologia historica* 23, 1998, 323–334.
- HUML 1998b — Václav HUML: Michalská ulice – kostel sv. Michala. In: Z. DRAGOUN ET AL., *Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický* 30, 1998, 276.
- HUML/MUK 1990 — Václav HUML / Jan MUK: Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském. *Archaeologia historica* 15, 1990, 277–285.
- CHOTĚBOR 1994 — Petr CHOTĚBOR: Katedrála sv. Víta. Díl 1., stavba. Pamětní vydání k 650. výročí založení svatovítské katedrály. Praha 1994.
- KOBLER 1978 — Friedrich KOBLER: Augsburk, Dom Nordportal. In: LEGNER 1978, 344–346.
- LEGNER 1978 — Anton LEGNER (ed.): Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgen. Ein Handbuch zur Ausstellung. Band 1., Köln 1978.
- LE VII — *Libri erectionum archidiocesis Pragensis*, Clemens BOROVÝ (ed.), 7. díl, Praha 1875.
- LIBAL 1946 — Dobroslav LIBAL: Pražské gotické kostely. Praha 1946.
- LIBAL/VILÍMKOVÁ/VAJDIŠ 1960 — Dobroslav LIBAL / Milada VILÍMKOVÁ / Jaroslav VAJDIŠ: Čp. 970+460/I, Praha 1-Staré Město. Pasportizace SÚRPMO, Praha, prosinec 1960.
- LC I — *Libri confirmationum ad ecclesiastica Pragensem per archidiocesim*, Josef EMLER (ed.), I. díl, Praha 1874.
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.
- MUK 1989 — Jan MUK: Praha 1-Staré Město, čp. 460/I, bývalý kostel sv. Michala. Hloubkový stavebně historický průzkum. Uloženo: knihovna NPÚ-Praha, č. inv. 6881.
- MUK 1994 — Jan MUK: Čp. 460/I, bývalý kostel sv. Michala, Praha 1-Staré Město. Hloubkový stavebně historický průzkum, zakázka 0022-6302-36. Uloženo: knihovna NPÚ-Praha, č. inv. 6882/1–11. (Výkresy s datem září 1989).
- PODLAHA/HILBERT 1906 — Antonín PODLAHA / Kamil HILBERT: Metropolitní chrám sv. Víta v Praze. Praha 1906.
- RIEHL 1905 — Berthold RIEHL: Augsburk. Leipzig 1905.
- RICHTEROVÁ 1997 — Julie RICHTEROVÁ: Pražané na přelomu středověku a novověku, život a kultura pražských měšťanů v 2. polovině 15. a v 16. století. Praha 1997.
- SVATOŠ 2004 — Michal SVATOŠ: Kostel sv. Michala a pražská univerzita ve středověku. *Bulletin plus* 2004 č. 2, Národní knihovna ČR, 19–22.
- TEIGE 1910 — Josef TEIGE: Základy starého místopisu Pražského. Díl 1, Praha 1910.
- TOMEK 1886 — Václav Vladivoj TOMEK: Základy starého místopisu Pražského. I. díl, Praha 1886.
- VOKOLKOVÁ 1993 — Daniela VOKOLKOVÁ: Výzdoba interiéru kostela sv. Michaela a kláštera servitů. Nepublikovaný referát na konferenci „Týden pro kostel sv. Michaela Archanděla na Starém Městě pražském“, Praha 1993.
- WOLFF 1978 — Arnold WOLFF: Köln, Rathaus, Turm. In: LEGNER 1978, 153–154.
- WRATISLAVOVÁ/LORENC 1950 — Ludmila WRATISLAVOVÁ / Vilém LORENC: Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském. *Zprávy památkové péče* 10, 1950, 225–237.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Geschichte und der gotischen Gestalt der St. Michaelskirche in der Prager Altstadt im 14. Jahrhundert

Der vorliegende, vor allem zur hochmittelalterlichen Periode des gotischen Ausbaus der Kirche des hl. Michael in der Prager Altstadt gezielte Beitrag kommt aus dem bislang nicht veröffentlichten Text des vor einem Jahrzehnt verstorbenen Archäologen Dr. Václav Huml († 1998) heraus, mit einer Menge weiterer Ergänzungen aus den Schlüssen der vor allem am Südportal erfolgten Forschungen.

Die seit 1989 verlaufende archäologische Forschung und anschließende bauhistorische und restauratorische Untersuchung brachten neue Erkenntnisse von der Gestalt der gotischen Kirche herbei. Die ursprünglich romanische Kirche des hl. Michael, als Pfarrkirche 1311 erwähnt, war am Ausgang des 13. und im Laufe des 14. Jahrhunderts in ihre gotische Gestalt mit Teilverwendung des Mauerwerks der älteren Kirche umgebaut worden. Der Umbau wurde in den sechziger bis siebziger Jahren des 14. Jahrhunderts vollendet. Die Kirche war bis zur wesentlichen Änderung im J. 1649 eine der Pfarrkirchen der Prager Altstadt in der Zeit ihres größten Ruhmes. Nach der Schlacht auf dem Weißen Berg (1620) wurde sie dem Servitenorden überreicht, nach der Mitte des 17. Jahrhunderts wurde sie schon als Klosterkirche teilweise umgestaltet. Gegen Mitte des 18. Jahrhunderts wurde sie wohl vom Baumeister Franz Ignaz Prée im Frühkokostil umgebaut. Der Orden war 1786 aufgehoben worden, 1789 wurde der Klosterkomplex samt der Kirche säkularisiert. Bis in das letzte Viertel des 20. Jahrhunderts diente die Kirche als Warenlagergebäude.

Bei der bauhistorischen (Jan Muk, J. J. Outrata) und der archäologischen Erforschung ist es gelungen das Fundament der romanischen Kirche mit drei wesentlichen Bauphasen bis 1300 freizulegen; die letzte von ihnen bildete der quadratische Westturmzubau. Man bestimmte auch die sowie durch den Mauerwerkscharakter als auch mittels einer Baugliedermenge im Innenraum und an der Außenseite belegten Teile des nachfolgenden Neubaus aus dem 14. Jahrhundert samt seinem östlichen Abschluss. Ein Teil der romanischen Bausubstanz wurde in den Neubau eingegliedert. Die Untersuchungen bestätigten, daß die hochgotische Kirche, ähnlich wie die nahestehende Kirche des hl. Ägidius, ein chorloser dreischiffiger Hallenbau war. Auch das heutige Gebäude aus dem 18. Jahrhundert enthält in sich mittelalterliche Mauerwerkspartien. Die Höhe der Kirche von ca. 20 m stammt erst aus dem Barockumbau, sie war früher höher. Beim Barockumbau wurde auch das aus der Zeit wohl nach 1360 stammende monumentale Südportal vermauert. Es hatte einen Teil der paneelierten Wand mit dem zugekitteten Blendmaßwerk gebildet, das in seiner Lösung zu einem weiteren Zusammenhang mit der Prager Parler-Hütte zeigt. Der mittlere Teil des im Barock behauenen und vermauerten Portals verschwand jedoch erst bei den nachfolgenden zweckbedingten Umgestaltungen des Kirchengebäudes. Anhand der Andeutung eines Ansatzes am Portalgewände erscheint es als wahrscheinlich, daß zu ihm eine seichte gewölbte Vorhalle angehört hatte.

Die Forschungsschlüsse bieten ein Bild einer Kirche dar, die mit ihrer Größe und dem monumentalen Südportal zu den bedeutendsten Altstädter Kirchen zählte und mit ihrer Größe und Stattlichkeit unübersehbar war.

Abb. 1. Lokalisierung der St. Michaelskirche, Ausschnitt der Katastermappe von Prag 1-Altstadt. **Braun** – Ausmaß des gotischen Baus, **dunkelgrün** – Pfarrgebäude, **Strichlinien** – vorausgesetzte Straßenführung. **Hellgrün** – Stufe der Moldauterrasse, aktualisiert laut HRDLÍČKA 2005, Abb. 6.

Abb. 2. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche, analytischer Plan. **1** – Pfarrgebäude, **2** – Wendeltreppe, **3** – Hauptportal, **4** – Stelle des Hochaltars, **gestrichelt** – rekonstruierte gotische Phase.

Abb. 3. HUBER 1769: Huber, Josef Daniel von : Wahre Laage Der Königlichen Haupt und Residentz statt Prag des Königreich Böhmeimb in Orthographischen Aufzug von Osten bisz Westen ... 1769 / aufgenommen u. gezeichnet ... Josepus Daniel v. Huber – Ausschnitt, St. Michaelskirche mit Umgebung.

Abb. 4. HUBER 1765: Plan von Prag – Ausschnitt, St. Michaelskirche mit Umgebung.

Abb. 5. Gradual der Literatenbruderschaft bei der St. Michaelskirche, 1587. Innenraum der hochgotischen Kirche, Blick ostwärts.

Abb. 6. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Franz Ignaz Prée, Mitte des 18. Jahrhunderts (nicht datiert) – Bauaufnahme vor dem beträchtlich Barockumbau.

Abb. 7. Prag 1 – Altstadt, St. Michaelskirche. Querschnitt mit Blick westwärts zum Mittelteil der westlichen Innenwand. Gelb unterfärbt Ausmaß des Turmes hinter der Mauer (außerhalb des Baus). **a** – romanische Mauer, **b** – romanische Vorlagen unter der Empore mit Blöcken vom Fundamentsmauerwerk, **c** – erhaltener Unterteil vom älteren Turmportal in der Höhe des frühgotischen Erdgeschosses, **d** – späteres Turmportal, **e** – Fenster in der dichten Nachbarschaft des Turms, Innenseite, im Detail Außenansicht, **f** – Portal zur Wendeltreppe, **g** – Treppenfenster (aufgenommen und gezeichnet von Zv. Dragoun, 2010).

Abb. 8. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Entwicklung der Vorstellung der ursprünglichen Portalkomposition im Verhältnis zum Forschungsfortgang: **A**) Portal im Kathedralstil nach dem ersten Fund des östlichen Fragments (**blau**) 1989, **a** = -0,5 m, Höhenniveau des gotischen Portals, **b** = ±0, **c** = Auslauf der Diagonalrippe vom Vorhallengewölbe; **B**) Änderung der Auffassung nach dem Forschungsabschluss 1996.

Abb. 9. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Das gotische Süd- (Haupt-) Portal.

Abb. 10. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Erhaltene Teile des gotischen Portals – wohl 1360-er Jahre. Destruktive Eingriffe: **a** – Barockfenster, **b+c** – die im 19. Jahrhundert errichteten Öffnungen (vgl. Abb. 19).

Abb. 11. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Blendmaßwerk mit einem Konsekrationskreuz vom Portal.

Abb. 12. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Details von einem an die Stäbe eines profilierten Dienstes eingefädelt Baldachin.

Abb. 13. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Abdrücke nach der verlorenen, ursprünglich an die Wand mit Dollen angebrachten architektonischen Applikation. Im Blendmaßwerk der Dreipaß-, Fischblasenmaßwerks- und Mittelsäulenabdruck (Foto vor der Restaurierung).

Abb. 14. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Dollenspur nach der Verankerung der zugekitteten Portalwanddekorationselemente.

Abb. 15. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Unterteil der westlichen Portalwand mit Motiv von 2 Dreipässen und dem Sohlbankgesims, mit einem Laibungsfragment nach der Eingangsöffnung und einer Inschrift aus dem Jahre 1577. Nach der Restaurierung.

Abb. 16. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Profilierung des westlichen umrahmenden Dienstes.

Abb. 17. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Westliche Portalecke unter dem jetzigen Laufniveau. Die Wand des westlichen Strebepfeilers wurde beim Bau des Barockportikus oberhalb des Gehsteigs abgehauen und die gotischen Bauglieder wurden im Barockbau verwendet. Pfeil zeigt zum Norden.

Abb. 18. Augsburg, Dom. Nordportal (nach RIEHL 1905, Abb. 12).

Abb. 19. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. 1989 – Zustand der Südwand der einstigen Kirche vor Beginn der Untersuchungsarbeiten.

Abb. 20. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Hauptportal mit Vorhalle, Rekonstruktionsversuch (laut Entwurf von J. J. Outrata und V. Huml, gezeichnet von Zv. Dragoun 1998).

Abb. 21. Frankfurt am Main, St. Bartholomäuskirche. Nordportal, gegen 1365 (nach Борт 1978, 238).

Abb. 22. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Zwei Steinmetzzeichen vom Südportal (Foto). Zeichnung: Vergleich mit Analogien – **a**) St. Michael, **b**) Prag, Burg, St. Veitsdom (nach PODLAHA/HILBERT 1906, 220), **c**) Prag, Burg, St. Veitsdom (nach CHOTĚBOR 1994, 46).

Abb. 23. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Gotische Wendeltreppe, Wandinschriften aus dem 16. Jh. **A**) umrahmte Inschrift „auf einer Platte“, **B**) Inschriftsband mit einem trockenen Baum und der Jahreszahl 1517(?), **C**) Inschriftsband mit zusammengeklapptem Ende.

Abb. 24. Prag 1-Altstadt, St. Michaelskirche. Massenrekonstruktion einzelner Bauphasen.

Übersetzung Jindřich Noll

*Příspěvek je výstupem institucionálně financovaného výzkumného záměru **MK 07503233303** „Odborné poznávání, vědecké hodnocení, dokumentování a evidence nemovitého kulturního dědictví, identifikace statků, které mohou být chráněny“, dílčího úkolu **301** „Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracovávání stavebně historických a umělecko historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích“.*

PhDr. Václav HUML, CSc.

PhDr. Jan Jakub OUTRATA
NPÚ, ú. o. p. v hl. m. Praze
outrata@praha.npu.cz